

Психологічні особливості прояву та динаміки когнітивного структурного компоненту образу «Я-професійний» студентів авіаційних спеціальностей

Любов Долинська

Кандидат психологічних наук, професор
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
02000, вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-1817-1102>

Марія Патруль*

Аспірант
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
02000, вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-6936-1320>

♦ **Анотація.** Актуальність дослідження зумовлена необхідністю підготовки висококваліфікованих фахівців у різних сферах суспільства, здатних вирішувати завдання розвитку України на сучасному етапі. Особливо це стосується авіаційної галузі, де недостатньо досліджено психологічні характеристики, що впливають на формування вмотивованого та відповідального спеціаліста. Метою роботи було з'ясування особливостей формування й динаміки когнітивного структурного складника образу «Я-професійний» у майбутніх фахівців авіаційної галузі. У роботі застосовано комплекс психодіагностичних методик, зокрема М. Куна та Т. Макпартленд, А. Карпова та В. Пономарьової, які дозволили оцінити змістові та структурні характеристики критеріїв і показників структурного компонента образу «Я-професійний». Аналіз включав порівняння результатів між студентами 1-2 та 3-4 курсів, а також кількісний та якісний розгляд висловлювань респондентів щодо професійної самоідентифікації. Результати дослідження показали помірний рівень сформованості когнітивного компоненту образу «Я-професійний» з тенденцією до зростання протягом навчання. У молодших курсів домінує ситуативна рефлексія, що забезпечує орієнтацію на поточну діяльність, тоді як у старших курсів активізуються ретроспективна та проспективна рефлексії, що сприяє аналізу минулого досвіду та плануванню майбутньої професійної діяльності. Виявлено трансформацію внутрішнього сприйняття себе: зростає значення «діяльне Я» та «соціальне Я», тоді як «рефлексивне Я» дещо знижується. Проте частина студентів продемонструвала низький рівень рефлексивності, що підкреслює потребу в цілеспрямованому психолого-педагогічному супроводі. Практична цінність дослідження полягає у можливості використання отриманих даних для розробки програм професійної підготовки, спрямованих на стимулювання розвитку когнітивного компоненту образу «Я-професійний» та професійної самоідентифікації студентів авіаційних спеціальностей, а також для впровадження психолого-педагогічного супроводу на різних етапах навчання

♦ **Ключові слова:** підготовка фахівців; професійна діяльність; рефлексивність; самоідентифікація; «Я-образ»

♦ Вступ

Сучасні умови розвитку суспільства, зокрема динамічні зміни у сфері технологій, глобалізаційні процеси та потреба у висококваліфікованих кадрах, зумовлюють особливі вимоги до підготовки майбутніх фахівців. В

Приклад цитування:

Dolynska, L., & Patrul, M. (2026). Psychological features of the manifestation and dynamics of the cognitive structural component of the “professional self-image” of students of aviation specialities. *The Bulletin of National Defence University of Ukraine*, 21(1), 37-45. doi: 10.33099/2617-6858-26-21-1-37-45.

Історія статті: Отримано: 26.08.2025; Доопрацьовано: 20.12.2025; Прийнято: 27.01.2026; Опубліковано: 17.02.2026

Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

*Автор-кореспондент

авіаційній галузі, яка є однією з найбільш високоорганізованих та відповідальних сфер професійної діяльності, існує потреба в формуванні зрілої професійної самосвідомості майбутнього фахівця. Професійне становлення особистості студента авіаційних спеціальностей передбачає не лише розвиток знань, умінь і навичок, але й позитивну систему уявлень про себе, як про професіонала в даній галузі, тобто формування позитивного образу «Я-професійний». О. Vasylenko & Ye. Batsman (2022) розглядали «Я-образ» як багатовимірне утворення особистості, що відображає систему її уявлень про себе та забезпечує формування ставлення до власного «Я». Цей феномен охоплює кілька взаємопов'язаних аспектів: «Я-актуальне», яке характеризується уявленням людини про себе в поточний момент; «Я-бажане», що відображає образ, до якого індивід прагне; та «Я-публічне», тобто уявлення про те, якою особистістю постає перед іншими. Вчені зазначили, що взаємодія цих складових забезпечує цілісність самосвідомості та сприяє особистісному розвитку. Структура «Я-образу» включає сукупність знань, емоційних оцінок і очікувань щодо себе, що визначають напрям самопізнання та самовдосконалення особистості. А.О. Surprian (2020) досліджено трансформацію «Я-образу» особистості в умовах складних життєвих обставин як процес, що відображає найбільш динамічну складову самосвідомості і змінюється під впливом соціального середовища, зміни соціального статусу та способу життя. Автор визначив «Я-образ» як інтегративну структуру, що включає когнітивний, емоційно-оцінний та поведінковий компоненти, кожен із яких характеризується високою динамічністю і здатністю до змін залежно від зовнішніх і внутрішніх факторів. Зміни в окремих модальностях «Я-образу» відбуваються під впливом різноманітних життєвих і соціальних обставин, що визначає його пластичність та адаптивність.

О.В. Stelmakh (2023) розглядала «Я-образ» («Я-концепцію») як відносно стійку, частково усвідомлену систему уявлень і ставлень особистості до себе, що визначає взаємодію індивіда з оточенням. Структурою є трикомпонентна модель: когнітивний компонент, який включає процеси самопізнання; емоційний, що характеризується рівнем самоповаги; та оцінно-вольовий, спрямований на регуляцію самооцінки та поваги. О.В. Stelmakh підкреслила, що гармонізація цих компонентів у напрямку позитивного самоприйняття та адекватної самооцінки сприяє формуванню конструктивних установок і поведінкових стратегій. Динаміка цього образу зумовлена переосмисленням індивідом власних життєвих цілей і ціннісних орієнтацій. S. Breuer *et al.* (2023) підкреслили, що успішність підготовки та професійної діяльності пілотів визначається не лише технічними й когнітивними здібностями, а й особистісними рисами (зокрема екстраверсією, добросовісністю, самовпевненістю тощо), водночас концепція «ідеального пілота» залишається дискусійною та потребує подальшого наукового уточнення. Додатково, S. Chernyavska (2022; 2024)

виявлено, що психологічна готовність майбутніх пілотів цивільної авіації є інтегративним особистісним утворенням довготривалого характеру, структура якого поєднує мотиваційний, змістово-операційний, емоційно-вольовий, пізнавальний і особистісний компоненти та має формуватися з урахуванням специфіки авіаційної професійної діяльності й умов її здійснення. Узагальнюючи, наукові підходи до трактування структури даного феномену, було виділено традиційну трьохкомпонентну структуру, яка включає в себе когнітивний компонент (відображає систему знань і уявлень особистості про себе), емоційно-оцінний (характеризує емоційне ставлення та самооцінку), поведінковий компонент (проявляється у формах поведінкових реакцій). Водночас до вивчення образу «Я-професійного» науковці не мають єдиного підходу, так у дослідженні О.О. Yevdokimova & Yu.Yu. Boiko-Buzyl (2023), присвяченому професіогенезу керівників, підкреслено, що професійна самосвідомість охоплює різні аспекти «Я-образів»: «Я-професіонал у теперішньому», «Я-професіонал у минулому» та «Я-професіонал у майбутньому». Відповідно, ці компоненти визначають орієнтацію, контроль і регуляцію професійної діяльності, формуючи основу для його професійного розвитку. У дослідженні Ye.M. Yakusheva (2021), присвяченому вивченню структури професійної самосвідомості працівників пожежно-рятувальних підрозділів Державної служби з надзвичайних ситуацій України, виявлено, що образ «Я-професійний» є складовим елементом когнітивного компоненту професійної самосвідомості. Ye.M. Yakusheva підкреслила, що професійна самосвідомість відображає зміст уявлень особистості про себе як фахівця, визначає рівень її професійної зрілості та є ключовою частиною професійної свідомості, яка проявляється у здатності усвідомлювати професійні вимоги, мотиви, цілі та завдання діяльності.

Аналіз професійної самосвідомості передбачає дослідження уявлень про власний професійний образ, ставлення до себе як до суб'єкта професійної діяльності та орієнтацій на саморозвиток і вдосконалення професійних компетентностей. Оволодіння професійно-важливими якостями та професійними компетентностями є необхідною умовою формування цілісної професійної самосвідомості, адже саме через практичне засвоєння знань, умінь і навичок відбувається усвідомлення власних можливостей і меж професійного зростання. Розвиток компетентностей забезпечує ефективність виконання професійних обов'язків, сприяє глибшому розумінню свого місця в професії та формуванню позитивного образу «Я-професійного» фахівця. Як зазначали N.F. Shevchenko *et al.* (2024), особистісно-професійні якості фахівця виступають важливою умовою професійного становлення та визначають його здатність ефективно реалізовувати професійні функції та досягати високих результатів у вибраній сфері діяльності. Зміст компонентів образу «Я-професійний» безпосередньо залежить від специфіки професійної діяльності індивіда, аналіз наукових досліджень засвідчує інтерес вчених до

вивчення цього феномену у представників різних спеціальностей. Зокрема, вчені розглядали розвиток даного феномену у рятувальників, юристів, працівників органів внутрішніх справ, офіцерів, психологів, медсестер, втім вивченню становлення позитивного образу «Я-авіафахівець» не приділено достатньої уваги. Професійна діяльність авіаційних фахівців належить до категорії підвищеного ризику, оскільки характеризується високим рівнем напруженості, частими стресовими ситуаціями та можливими непередбачуваними обставинами. Уміння швидко й обґрунтовано приймати рішення в обмежений проміжок часу є важливим чинником для забезпечення безпеки пасажирів і стабільного функціонування повітряного простору. Тому, формування та розвиток образу «Я-професійний» у студентів авіаційних спеціальностей потребують врахування особливостей їхньої майбутньої діяльності. У посібнику Federal Aviation Administration (2020) зазначено, що «Я-образ» авіафахівця виступає одним із ключових психологічних чинників, який безпосередньо впливає на ефективність процесу навчання майбутнього авіаційного спеціаліста. Власне уявлення студента про себе, зокрема рівень його впевненості чи невпевненості, суттєво визначає якість засвоєння навчального матеріалу. За умови, коли індивідуальний досвід узгоджується з позитивним образом «Я», студент зберігає відкритість до нового досвіду та залишається мотивованим до подальшого навчання. Натомість, у випадках, коли попередній досвід суперечить сформованій самооцінці, часто виникає схильність уникати нових навчальних ситуацій. Оскільки, негативне уявлення про себе створює психологічні бар'єри, які уповільнюють процеси сприйняття та можуть обмежувати ефективність реалізації засвоєних знань і навичок. Таким чином, самооцінка виконує регулятивну функцію у навчальній діяльності: вона визначає готовність особистості до сприйняття нової інформації, впливає на впевненість у власних можливостях та успішність виконання завдань. Студенти з позитивним образом «Я» зазвичай виявляють більшу відкритість до інструкцій, демонстрацій і нового досвіду загалом. В результаті теоретичного аналізу низки наукових праць присвячених вивченню феномену «Я-образу», було виявлено відсутність універсального наукового підходу до визначення змісту та структурних компонентів даного феномену. Метою дослідження стало виявлення психологічних характеристик і динамічних змін когнітивного структурного компонента професійного самосприйняття студентів авіаційних спеціальностей.

♦ Матеріали та методи

У ході дослідження було використано комплекс теоретичних та емпіричних методів, спрямованих на вивчення досліджуваного феномену. На теоретичному етапі здійснювався аналіз наукової літератури з проблем формування образу «Я-професійний» у студентів, систематизація наукових підходів, узагальнення ключових ідей та положень. Це дозволило визначити теоретико-методологічні

засади та уточнити понятійно-категоріальний апарат роботи. Емпіричне дослідження проводилося на базі Державного університету «Київський авіаційний інститут» у 2023-2024 рр. з використанням психодіагностичного інструментарію, спрямованого на виявлення особливостей прояву когнітивного компоненту образу «Я-професійний» у студентів авіаційних спеціальностей. Отримані дані піддавалися кількісній та якісній обробці з використанням методів математичної статистики, що забезпечило об'єктивність і достовірність результатів. Вибірку цього дослідження становили студенти авіаційних спеціальностей з 1 по 4 курси у кількості 180 осіб (78 жінки, 102 чоловіки), віком від 17 до 23 років. Для аналізу динаміки когнітивного компоненту образу «Я-професійний» вибірку було розділено на студентів молодших курсів (1-2 курс) та студентів старших курсів (3-4 курс). Для вивчення специфіки розвитку когнітивного компоненту образу «Я-професійний» у студентів авіаційних спеціальностей були використані психодіагностичні методики, підібрані відповідно до визначених критеріїв і показників. З метою дослідження процесів самоідентифікації здобувачів авіаційних спеціальностей було застосовано методику «Хто Я?» М. Куна та Т. Макпартленд. Дана методика була застосована для вивчення змістових характеристик особистості ідентичності майбутнього авіафахівця. Питання «хто я?» спонукає респондента до рефлексії, самоаналізу та усвідомлення змісту власного образу «Я». Для дослідження особистісної рефлексивності, як показника когнітивного компоненту образу «Я-професійний» було застосовано методику діагностики рівня розвитку рефлексивності А. Карпова та В. Пономарьової. Методика фокусується на двох взаємопов'язаних площинах рефлексії: на усвідомленні, розвитку власного мислення і свідомості як факторів діяльності та особистісного зростання та на умінні інтерпретувати внутрішній стан, позицію і мотиви іншої людини. Математико-статистична обробка кількісних результатів здійснювалася за допомогою критерію χ^2 Пірсона для оцінки статистичної значущості розбіжностей між показниками. Проведення дослідження відповідало етичним нормам роботи з людьми, визначеним Гельсінською декларацією Всесвітньої медичної асоціації, зокрема дотримано принципів інформованої згоди, конфіденційності та запобігання шкоді учасникам (WMA, 2024).

♦ Результати та обговорення

На основі теоретичного опрацювання джерельної бази, виокремлено наступні змістовні компоненти образу «Я-професійного» у студентів авіаційних спеціальностей: когнітивний – розкриває уявлення індивіда про себе як професіонала у авіаційній сфері (образ «Я – фахівець у галузі авіації»); емоційно-оцінний – характеризує професійну самооцінку, позитивне ставлення до себе, як до авіафахівця та емоційну врівноваженість у стресових ситуаціях; поведінковий – включає саморегуляцію, самоконтроль та готовність до

ризик у авіаційній сфері. Когнітивний компонент образу «Я-професійний» студентів авіаційних спеціальностей охоплює систему уявлень індивіда про себе як професіонала авіаційної галузі. Він відображає рівень усвідомлення особистістю власних професійно значущих якостей, розуміння своєї ролі в структурі авіаційної діяльності та усвідомлення потреби у постійному саморозвитку, навчанні та пристосуванні до динамічних технологічних змін і зростаючих вимог професії. Таким чином, у межах когнітивного компоненту образу «Я-професійний» студентів авіаційних спеціальностей було визначено критерії та змістовні показники, що зумовлені особливостями професійної діяльності представників авіаційної галузі. Такими критеріями виступає: самосвідомість (усвідомлення власного «Я»), яка включає низку змістовних

показників – «соціальне Я», «діяльне Я», «перспективне Я», «матеріальне Я», «рефлексивне Я». Крім того, важливою складовою когнітивного компонента є «особистісна рефлексивність», що проявляється через рівень розвитку рефлексії та інтегруючою й диференціюючою складністю «Я-образу». Актуальність процесу формування професійної самоідентичності виявляється через зміст відповідей досліджуваних на запитання «хто я?». Серед них зустрічалися відповіді на зразок: «Я-майбутній авіаційний спеціаліст», «Я - майбутній пілот», «Я-майбутній авіаінженер» тощо, що свідчить про сформоване усвідомлення себе у межах обраної професійної діяльності. Кількісний розподіл значущих самоідентифікаційних характеристик студентів авіаційних спеціальностей, отриманих у ході емпіричного дослідження, представлено в Таблиці 1.

Таблиця 1. Кількісні показники (%) самоідентифікації студентів авіаційних спеціальностей

Показник	1-2 курс (n = 89)	3-4 курс (n = 91)
«Рефлексивне Я»	84,3	69,2
«Діяльне Я»	49,4	87,9
«Соціальне Я»	50,5	67
«Комунікативне Я»	22,4	32,9

Джерело: розроблено авторами

В ході емпіричного дослідження, аналіз отриманих відповідей показав, що серед респондентів найчастіше фіксувалися такі змістові категорії: «рефлексивне Я» (ідентичність) – 84,3 % у студентів 1-2 курсів та 69,2 % у студентів 3-4 курсів. Також важливо підкреслити, що 87,9 % студентів 3-4 курсів зазначили «діяльне Я», яке характеризує діяльність особистості, що є позитивним показником на старших курсах. «Соціальне Я» (соціальна ідентифікація) та «комунікативне Я» мають дещо нижчі показники, але все ж притаманні даній вибірці. Для виявлення статистично значущих розбіжностей у частоті прояву показників когнітивного компонента образу «Я-професійний» серед студентів молодших (n = 89) та старших курсів (n = 91) було здійснено порівняльний аналіз із використанням критерію χ^2 Пірсона. Отримані результати засвідчили наявність статистично значущих відмінностей між вибірками ($\chi^2 = 10,07$; $df = 3$; $p = 0,018$), що свідчить про різну частоту згадування показників когнітивного компоненту залежно від курсу навчання. Враховуючи, що рівень значення $p < 0,05$, можна зробити висновок, що існує статистично значуща залежність між курсом навчання та характером самоідентифікації студентів. Зокрема, студенти старших курсів частіше асоціюють себе з «діяльним Я» та «соціальним Я», тоді як для молодших студентів більш характерна орієнтація на «рефлексивне Я». Як видно з Таблиці 1, у студентів 1-2 курсів переважає орієнтація на показник «рефлексивне Я». Він відображає особистісно-смісловий рівень самоусвідомлення та включає характеристики, що репрезентують індивідуальні риси та особистісну рефлексію.

Приклади самоописів респондентів: «Я креативний», «Я різносторонній», «Я щирий», «Я прагматичний», «Я впертий, але справедливий» тощо. Водночас, респонденти старших курсів значно частіше апелювали до категорії «діяльне Я», що може свідчити про інтенсивніше формування професійної самоідентичності в процесі професійної підготовки на 3-4 курсах. Даний показник характеризує усвідомлення власної активності у сфері майбутньої професії, зацікавленість своїм фахом, готовність до професійного самоздійснення та ідентифікацію себе в частково реалізованій професійній ролі. У відповідях студентів 3-4 курсів переважають самовизначення, що безпосередньо відображають професійну ідентичність або наміри, пов'язані з майбутньою діяльністю, наприклад: «Я авіаінженер», «Я льотчик», «Я майбутній пілот», «Я навчаюсь на пілота». Такі твердження доповнюються висловами, які відображають цілеспрямованість і готовність до реалізації своїх професійних намірів: «Я підкорюватиму небо», «Я керуватиму безпілотниками» тощо. Особливістю подібних тверджень є домінування стверджувальних форм, що вказує на сформованість професійних переконань, впевненості у власному виборі професії та інтеграцію особистісної ролі у структуру особистісної ідентичності. Зрештою, показник «діяльного Я» серед студентів старших курсів трапляється частіше та набуває більшої структурованості, демонструючи чіткість та більш цілісне уявлення про образ «Я-професійний». Динаміка показників професійної самоідентифікації студентів авіаційних спеціальностей на всіх курсах навчання подана на Рисунку 1.

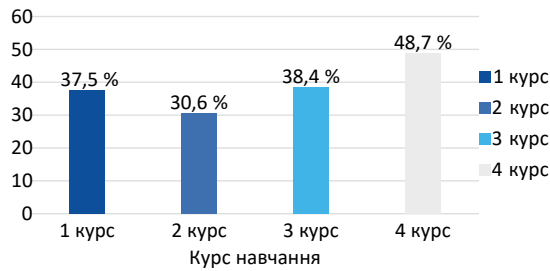

Рисунок 1. Кількісні показники динаміки прояву професійної самоідентифікації студентів авіаційних спеціальностей 1-4 курсів

Джерело: розроблено авторами

Аналіз даних Рисунку 1 дає змогу простежити динаміку професійної самоідентифікації студентів упродовж навчання на бакалаврському рівні. Найнижчий показник професійної самоідентифікації виявлено у студентів другого курсу (30,6 %), що ймовірно пов'язано із процесом адаптації до вимог освітнього середовища та переходом від загальних уявлень про професію до її реального змісту. Втім, на цьому етапі навчання переважає вивчення базових і загальноосвітніх дисциплін, які не завжди мають безпосередній зв'язок із майбутньою фаховою діяльністю, що зумовлює тимчасове зниження професійної самоідентифікації. Для першоккурсників характерним є підвищений рівень зацікавленості у майбутній професії (37,5 %), що можна пояснити новизною навчання, романтизацією авіаційної сфери та високим престижем обраного фаху. У відповідях цієї групи респондентів переважають емоційно забарвлені твердження, на кшталт: «Я люблю авіацію», «Я буду підкорювати небо», «Я мрію бути бортпроводницею». Починаючи з третього курсу, спостерігається поступове зростання рівня професійної самоідентичності (38,4 %), що ймовірно, пов'язано з вивченням спеціалізованих та вибіркових дисциплін, проходженням практики та першим досвідом професійної взаємодії. Найвищі показники зафіксовано серед студентів 4 курсу (48,7 %), які демонструють стійке усвідомлення своєї професійної ролі. У їхніх відповідях переважають чітко сформульовані твердження, що відображають інтеграцію професійної ідентичності: «Я майбутній пілот», «Я буду літати», «Я відновлюватиму авіацію України» тощо. Це свідчить про зростання професійної самосвідомості та розвиток образу «Я-професійного» у процесі навчання.

Попри зафіксовану позитивну динаміку розвитку професійної самоідентичності до четвертого курсу, результати дослідження свідчать, що цей процес не є завершеним для більшості студентів. Значна частина респондентів навіть на випускному етапі навчання не демонструє чітко сформованого усвідомлення власної професійної ролі. Недостатньо високі показники професійної самоідентифікації серед студентів старших курсів можуть вказувати на потребу у цілеспрямованому педагогічному впливі та системній підтримці з боку освітнього середовища. Імовірно, частина студентів

перебуває на етапі переосмислення або пошуку свого місця у професії, що зумовлює необхідність організації педагогічного супроводу та психологічної підтримки. Разом з тим, ще одним критерієм когнітивного компонента образу «Я-професійний» у студентів авіаційних спеціальностей є особистісна рефлексивність. Для дослідження даного показника ми обрали методику діагностики рівня розвитку рефлексивності А. Карпова та В. Пономарьової. Високий рівень рефлексивності сприяє усвідомленню авіафахівцем себе як суб'єкта професійної діяльності, здатності до постійного само спостереження, аналізу й корекції власних дій, що має вирішальне значення для забезпечення безпеки польотів і ефективного виконання професійних обов'язків у складних та змінних умовах. Аналіз отриманих результатів за даною методикою, показав, що у 10,11 % студентів 1-2 курсів виявлено високий рівень особистісної рефлексивності, тоді як у студентів 3-4 курсів цей показник зафіксований на 16,4 %, що на 6,3 % більше. Середній рівень рефлексивності мають 23,5 % респондентів молодших курсів та 30,7 % старших курсів, що на 7,2 % більше в порівнянні з молодшими курсами. Натомість кількість студентів із низьким рівнем особистісної рефлексивності зменшується із 66,2 % на молодших курсах до 52,7 % на старших, тобто з різницею у 13,5 % (Рис. 2).

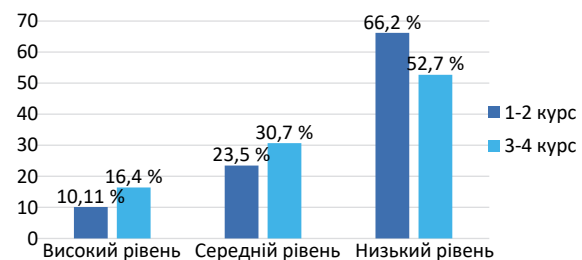

Рисунок 2. Відмінності динаміки прояву рівня рефлексивності студентів авіаційних спеціальностей 1-2 та 3-4 курсів, $n = 180$

Джерело: розроблено авторами

Аналіз отриманих результатів засвідчив про поступове підвищення рівня рефлексивності студентів в залежності від курсу навчання. Така динаміка може бути зумовлена зростанням рівня професійної самоідентифікації, більшою залученістю до фахової підготовки та детальнішого ознайомлення із майбутньою професією. Це проявляється у підвищеній здатності до критичного аналізу власних дій, співвіднесення їх із конкретними ситуаціями та усвідомленні необхідності внесення корективів у власну діяльність. Разом із тим, переважання низького рівня особистісної рефлексивності серед студентів молодших курсів (66,2 %) свідчить про недостатнє критичне осмислення ними власної діяльності. На цьому етапі навчання майбутні авіафахівці лише опановують базові засади професійної діяльності, тому їхні рефлексивні процеси ще не набули

системного характеру. Здатність до аналізу дій, самооцінки та ініціювання змін у діяльності залишається фрагментарною, що вказує на неповну сформованість інтегративної функції рефлексії, яка забезпечує усвідомлення й регуляцію професійної діяльності. Даний

психодіагностичний інструментарій дає змогу оцінювати рівень рефлексивності в трьох формах відповідно до часових критеріїв: ситуативній, ретроспективній та проспективній. Середні показники по шкалам за інструкцією переведені у стени (Таблиця 2).

Таблиця 2. Середні показники по шкалам діагностики рівня розвитку рефлексивності
А. Карпова та В. Пономарьової студентів авіаційних спеціальностей

Шкали	1-2 курс (n = 89)	3-4 курс (n = 91)
Ретроспективна рефлексія діяльності	32,5	37,32
Ситуативна рефлексія	39,3	35,12
Проспективна рефлексія	33,28	36,5
Рефлексія спілкування	30,14	32,8

Джерело: розроблено авторами

Згідно з даними таблиці, найбільш високий рівень ретроспективної рефлексії спостерігається у респондентів 3-4 курсів (37,32 бали). Це може свідчити про те, що старші курси більший навчальний та практичний досвід, що сприяє осмисленню минулих дій, аналізу помилок та рефлексії щодо власного професійного розвитку. Крім того, у порівнянні з молодшими курсами, у старших студентів зростає рівень проспективної рефлексії (36,5 бали), що вказує на формування професійного самовизначення, актуалізацію кар'єрних планів, оцінку готовності до майбутньої діяльності та прогнозування можливих професійних викликів. У студентів молодших курсів найвищий показник зафіксовано по шкалі ситуативної рефлексії (39,3 бали). Цей показник відображає безпосередню участь у ситуації, аналіз її елементів та умов, а також осмислення поточних дій, наприклад, при виконанні навчальних завдань або практичних вправ. Ситуативна рефлексія допомагає 1-2 курсам орієнтуватися у новому навчальному середовищі, контролювати власні дії та адаптуватися до вимог освітнього процесу, що є природним на початкових етапах професійного становлення. Ретроспективна та проспективна рефлексії у студентів молодших курсів залишаються на відносно низькому рівні (32,5 та 33,28 бали відповідно), що свідчить про обмежену здатність встановлювати зв'язок між минулим досвідом, поточною діяльністю та очікуваним майбутнім. Також це може відображати більшу залежність від зовнішніх обставин та недостатню орієнтацію на формування власного професійного майбутнього. Таким чином, простежено загальну позитивну динаміку розвитку рефлексивності у студентів авіаційних спеціальностей із переходом від молодших до старших курсів. На 1-2 курсах домінує ситуативна рефлексія, що забезпечує орієнтацію на поточну діяльність, тоді як рівні ретроспективної та проспективної рефлексії залишаються низькими, що свідчить про недостатню розвиненість умінь критичного осмислення професійного досвіду та обмежену здатність до стратегічного планування. На старших курсах активізуються ретроспективна та проспективна рефлексії як когнітивні механізми, що дозволяють аналізувати минулі дії, прогнозувати

результати майбутньої професійної діяльності та формувати цілісний професійний образ. Водночас слід відзначити, що значна частка студентів старших курсів (52,7 %) все ще демонструє низький рівень рефлексивності, що підкреслює необхідність системного психолого-педагогічного супроводу під час підготовки авіаційних фахівців. Узагальнення результатів дослідження критеріїв когнітивного компонента образу «Я-професійний» у студентів авіаційних спеціальностей дає підстави стверджувати, що його рівень сформованості є середнім, однак він демонструє позитивну динаміку та поступове зростання в процесі професійної підготовки.

Результати проведеного дослідження суголосні з висновками К.Yu. Ushakova (2017), що зосередила увагу на професійній «Я-концепції» студентів медичних коледжів, відмічала тенденції до зростання кількості високоморальних рис у реальних та ідеальних уявленнях студентів про себе. О.V. Stelmakh (2016), досліджуючи психологічні умови формування професійної «Я-концепції» майбутніх рятувальників, вказала на важливість процесів активізації самосвідомості та забезпечення системного розвитку всіх складових концепції, зокрема когнітивного компонента, який визначає рівень професійних знань і уявлень про себе як фахівця. Ці положення співзвучні з проведеним дослідженням, оскільки також підтверджують важливість розвитку когнітивного компонента образу «Я-професійного» для ефективної професійної діяльності. R.V. Nevzorov (2018) зазначено, що мотиваційний аспект у цій праці полягає в тому, що Я-концепція майбутнього пілота виступає як внутрішній стимул здобувати знання, розвивати навички та професійні компетенції, формуючи зацікавленість, потребу в плануванні та прагнення до високого професіоналізму. Дослідження М.V. Patrul (2024; 2025) показали, що емоційно-оцінний компонент образу «Я-професійний» у студентів авіаційних спеціальностей сформований на середньому рівні з індивідуальними відмінностями, включає позитивну динаміку самоповаги й аутосимпатії, а у частини студентів спостерігається завищена самооцінка та нереалістичні домагання, що підкреслює важливість його розвитку для ефективного професійного становлення та формування

відповідальної професійної ідентичності. В плані гендерних відмінностей, M.E. Chaparro *et al.* (2020) виявили, що жінки-пілоти загалом мають особистісний профіль, подібний до чоловіків-пілотів, оскільки за більшістю факторів (невротизм, екстраверсія, доброзичливість і сумлінність) показники є переважно еквівалентними, водночас рівень відкритості до досвіду у жінок-пілотів у більшості досліджень виявився вищим, а відмінності за доброзичливістю мають непослідовний характер. Крім того, у публікації N.D. Sazak & M. Rauch (2025) визначено, що тести здібностей краще прогнозують практичну успішність льотної підготовки, тоді як знаннєві тести пов'язані переважно з Airline Transport Pilot Licence, а особистісні опитувальники мають обмежену прогностичну цінність у відборі пілотів. L. Onufriieva (2017) дослідила процес становлення образу «Я-професійний» як результат поступового зростання та самоідентифікації особистості в обраній сфері діяльності. Вчена підкреслює, що цей образ формується у ході дорослішання і професійного самовизначення та ключову роль у ньому відіграє професійна самоідентифікація, яка забезпечує адекватне усвідомлення власних можливостей і професійних вимог. Отримані результати узгоджуються з висновками L. Onufriieva, оскільки також підтверджують динамічність розвитку професійної самоідентифікації, яка є показником професійної самосвідомості (усвідомлення власної ролі у професійній діяльності та формування відповідного ставлення до неї). Виділення рефлексивності як критеріального показника когнітивного компоненту образу «Я-професійний» перекликається з результатами дослідження E. Simon (2024). Автором зазначено, що високий рівень розвитку рефлексивних здібностей виступає важливим чинником становлення зрілої професійної ідентичності, яка проявляється у глибокому усвідомленні змісту професійної діяльності та образу «Я-професіонал». У контексті рівня рисової тривожності, яка виявилася єдиною значущою особистісною характеристикою, J. Chen *et al.* (2025) встановили, що вона істотно впливає на стресові реакції пілотів у неочікуваних і загрозливих ситуаціях, тоді як стиль дії, орієнтація на помилки та льотний досвід не продемонстрували значущого впливу на когнітивні й афективні реакції, що підтверджує збереження ролі тривожності навіть за умов професійного відбору пілотів.

♦ Висновки

Дослідження показало, що когнітивний структурний компонент образу «Я-професійний» студентів авіаційних спеціальностей характеризується помірним рівнем

сформованості та тенденцією до поступового зростання протягом навчання. На початкових курсах переважає ситуативна рефлексія, яка відображає емоційне ставлення та зацікавленість у професії, тоді як на старших курсах активізується ретроспективна та проспективна рефлексія, що сприяє трансформації «рефлексивного Я» у більш конкретизовані форми «діяльного» та «соціального Я». Ця динаміка засвідчила про поступове усвідомлення власного професійного «Я» та підкреслює необхідність системного психолого-педагогічного супроводу на різних етапах підготовки авіаційних фахівців. Аналіз джерельної бази підтвердив багатовимірний характер образу «Я-професійного», що охоплює минуле, теперішнє та майбутнє «Я», безпосередньо впливаючи на мотивацію, професійні орієнтації та ефективність навчання. Водночас дослідження змістовної структури когнітивного компоненту виявило його неоднорідність: високий рівень «рефлексивного Я» у студентів молодших курсів на старших знижується, що, імовірно, відображає процес переходу до більш усвідомленого та інтегрованого професійного самовизначення. Незважаючи на позитивні тенденції, значна частина студентів навіть на завершальних етапах навчання не демонструє повністю сформованої професійної самосвідомості, а рівень особистісної рефлексивності залишається відносно низьким, хоча спостерігається збільшення кількості студентів із середнім рівнем. Таким чином, формування когнітивного компоненту образу «Я-професійного» відбувається нерівномірно, що зумовлює потребу у цілеспрямованому психолого-педагогічному впливі. Перспективою подальших досліджень є вивчення особливостей прояву та динаміки емоційно-оцінного й поведінкового компонентів професійного «Я», що дозволить більш комплексно оцінити процес формування професійної самоідентифікації студентів авіаційних спеціальностей. Крім того, доцільним є аналіз впливу індивідуально-психологічних характеристик та зовнішніх професійних умов на інтеграцію всіх компонентів образу «Я-професійного», що сприятиме розробці ефективних стратегій психолого-педагогічного супроводу.

♦ Подяки

Немає.

♦ Фінансування

Немає.

♦ Конфлікт інтересів

Немає.

♦ Джерела

- [1] Breuer, S., Ortner, T.M., Gruber, F.M., Hofstetter, D., & Scherndl, T. (2023). Aviation and personality: Do measures of personality predict pilot training success? Updated meta-analyses. *Personality and Individual Differences*, 202, article number 111918. doi: 10.1016/j.paid.2022.111918.
- [2] Chaparro, M.E., Carroll, M., & Malmquist, S. (2020). *Personality trends in the pilot population*. *The Collegiate Aviation Review International*, 38(2).

- [3] Chen, J., Landman, A., Stroosma, O., & Van Paassen, M.M. (2025). The effect of personality traits and flight experience on pilots' cognitive and affective responses to simulated in-flight hazards. *Aviation Psychology and Applied Human Factors*, 14(2), 104-113. doi: [10.1027/2192-0923/a000283](https://doi.org/10.1027/2192-0923/a000283).
- [4] Chernyavska, S. (2022). Psychological readiness of student-pilots of civil aviation to professional activity: Theoretical aspects of the problem. *Scientific Innovations and Advanced Technologies*, 1(3), 432-447. doi: [10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-432-447](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-432-447).
- [5] Chernyavska, S. (2024). On the methodology for studying the psychological readiness of future civil aviation pilots for professional activity. *Perspectives and Innovations in Science. Pedagogy, Psychology, Medicine*, 1(35), 684-701. doi: [10.52058/2786-4952-2024-1\(35\)-684-701](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-1(35)-684-701).
- [6] Federal Aviation Administration. (2020). *Aviation instructor's handbook (FAA-H-8083-9B)*. Washington, DC: U.S. Department of Transportation.
- [7] Nevzorov, R.V. (2018). "I-concept" as a motivational factor of the cadets' professional flight competences formation in the Ukrainian system of military higher education. *Advanced Linguistics*, 1, 51-57. doi: [10.20535/2617-5339.2018.1.148842](https://doi.org/10.20535/2617-5339.2018.1.148842).
- [8] Onufriieva, L.A. (2017). Theoretical and methodological analysis of the "professional self-image" as a component of the self-concept of future professionals. *Collection of Scientific Papers "Problems of Modern Psychology"*, 39, 195-205. doi: [10.32626/2227-6246.2018-39.195-205](https://doi.org/10.32626/2227-6246.2018-39.195-205).
- [9] Patrul, M.V. (2024). Methodological toolkit for studying the "professional self-image" in aviation students. *Proceedings of the Kyiv Aviation Institute Pedagogy Psychology*, 1(24), 73-79. doi: [10.18372/2411-264X.25.19359](https://doi.org/10.18372/2411-264X.25.19359).
- [10] Patrul, M.V. (2025). Psychological features of the manifestation and dynamics of the emotional-evaluative component of the "professional self-image" in students of aviation specialties. *Journal of Modern Psychology*, 4, 86-93. doi: [10.26661/2786-7471/2025-4-10](https://doi.org/10.26661/2786-7471/2025-4-10).
- [11] Sazak, N.D., & Rauch, M. (2025). Predictive validity of psychometric assessments in ab initio pilot selection: A case study. *Transportation Research Procedia*, 88, 253-261. doi: [10.1016/j.trpro.2025.05.031](https://doi.org/10.1016/j.trpro.2025.05.031).
- [12] Shevchenko, N.F., Kuchynova, N.M., & Zhytnyk, N.V. (2024). Personal-professional qualities of a specialist: Conceptualization and justification. *Scientific Notes of V.I. Vernadsky Taurida National University. Series: Psychology*, 35(74), 6, 70-75. doi: [10.32782/2709-3093/2024.6/12](https://doi.org/10.32782/2709-3093/2024.6/12).
- [13] Simon, E. (2024). Cultivating professional identity: The vital role of practical teaching experience for future educators. *Education Sciences*, 14(5), article number 439. doi: [10.3390/educsci14050439](https://doi.org/10.3390/educsci14050439).
- [14] Stelmakh, O.V. (2016). *Psychological conditions for the formation of the professional self-concept of future rescuers*. (PhD thesis, National University of Ostroh Academy, Ostroh, Ukraine).
- [15] Stelmakh, O.V. (2023). *Fundamentals of psychocorrection: Lecture notes*. Lviv: Lviv State University of Life Safety.
- [16] Suprihan, A.O. (2020). *Transformation of self-image of personality in difficult life circumstances*. (PhD dissertation, H.S. Kostiuk Institute of Psychology, Kyiv, Ukraine).
- [17] Ushakova, K.Yu. (2017). *Psychological factors in the formation of the professional self-concept of medical college students*. (PhD dissertation, National Pedagogical Drahomanov University, Kyiv, Ukraine).
- [18] Vasylenko, O., & Batsman, Ye. (2022). Self-image and representations of the future in youth. *Scientific Notes of KROK University*, 3(67), 147-152. doi: [10.31732/2663-2209-2022-67-147-152](https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-67-147-152).
- [19] WMA. (2024). *WMA Declaration of Helsinki – ethical principles for medical research involving human participants*. Retrieved from <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-helsinki/>.
- [20] Yakusheva, Ye.M. (2021). *Features of the structure of professional self-consciousness with different coping styles*. (PhD dissertation, National Aerospace University named after M.Ye. Zhukovsky "Kharkiv Aviation Institute", Kharkiv, Ukraine).
- [21] Yevdokimova, O.O., & Boiko-Buzyl, Yu.Yu. (2023). *Psychology of professional genesis of the head of the Ministry of Internal Affairs system of Ukraine*. Kharkiv: FOP Brovin O.V.

Psychological features of the manifestation and dynamics of the cognitive structural component of the “professional self-image” of students of aviation specialities

Liubov Dolynska

PhD Psychological Sciences, Professor
Mykhailo Drahomanov National University of Ukraine
02000, 9 Pyrogov Str., Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-1817-1102>

Mariia Patrul

Postgraduate Student
Mykhailo Drahomanov National University of Ukraine
02000, 9 Pyrogov Str., Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-6936-1320>

♦ **Abstract.** The relevance of the study lies in the need to train highly qualified specialists in various fields of society who are capable of addressing the tasks of Ukraine’s development at the present stage. This is particularly true of the aviation industry, where the psychological characteristics that influence the formation of a motivated and responsible specialist remain insufficiently studied. The aim of the work was to identify the features of the formation and dynamics of the cognitive structural component of the “professional self-image” in future aviation specialists. The study employed a set of psychodiagnostic methods, in particular those developed by M. Kuhn and T. McPartland, and by A. Karpov and V. Ponomaryova, which made it possible to assess the content-related and structural characteristics of the criteria and indicators of the structural component of the “professional self-image”. The analysis included a comparison of results between first- and second-year students and third- and fourth-year students, as well as a quantitative and qualitative examination of respondents’ statements regarding professional self-identification. The results of the study showed a moderate level of development of the cognitive component of the “professional self-image” with a tendency to increase over the course of study. Among junior students, situational reflection predominates, ensuring orientation towards current activity, whereas among senior students retrospective and prospective reflection become more active, facilitating the analysis of past experience and the planning of future professional activity. A transformation of internal self-perception was identified: the significance of the “active self” and the “social self” increases, while the “reflective self” decreases somewhat. At the same time, a proportion of students demonstrated a low level of reflexivity, which highlights the need for targeted psychological and pedagogical support. The practical value of the study lies in the possibility of using the obtained data to develop professional training programmes aimed at stimulating the development of the cognitive component of the “professional self-image” and professional self-identification of students of aviation specialities, as well as for the implementation of psychological and pedagogical support at different stages of education

♦ **Keywords:** specialist training; professional activity; reflexivity; self-identification; self-image